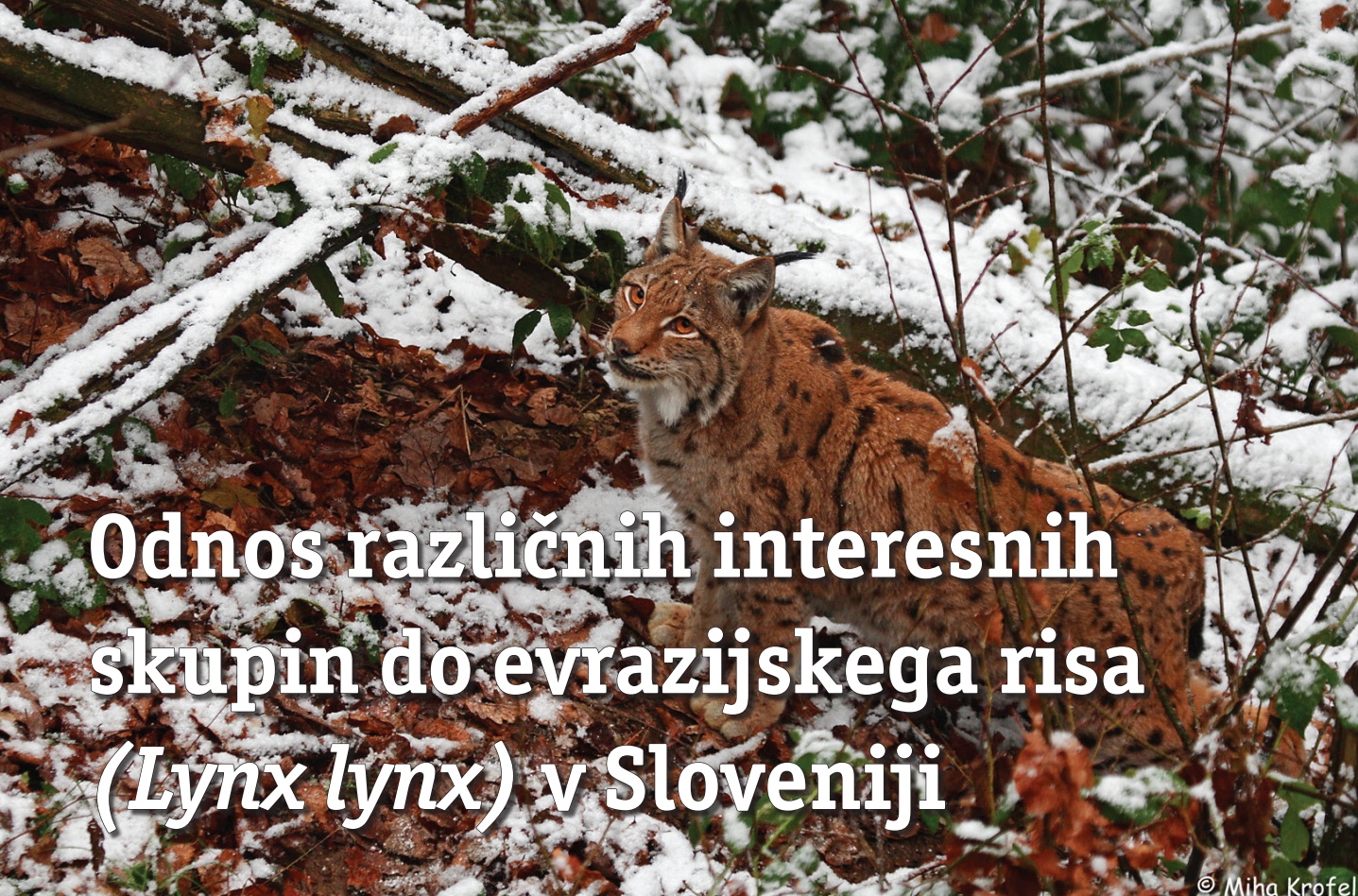

Odnos različnih interesnih skupin do evrazijskega risa (*Lynx lynx*) v Sloveniji

© Miha Krofel

IZVLEČEK

Evrazijski ris je na območju Slovenije avtohtona vrsta, saj naš prostor naseljuje že najmanj 40.000 let. V preteklosti mu je zaradi sinergije več negativnih dejavnikov grozilo popolno izumrtje, a se je zaradi intervencij človeka največja prostoživeča mačka v Evropi uspela obdržati. Danes na območju Slovenije živi približno 50 odraslih teritorialnih risov, pri čemer je njihova številčnost povezana s projektom LIFE Lynx. Pri sobivanju človeka in velikih zveri je izrednega pomena odnos družbe do živali. Odnos smo s pomočjo metode fokusnih skupin raziskovali med lovci in rejci drobnice.

Ključne besede: biodiverziteta, ekosistemi, evrazijski ris, zavarovane živali, fokusne skupine

ABSTRACT

THE ATTITUDE OF VARIOUS INTEREST GROUPS TOWARDS THE EURASIAN LYNX (*LYNX LYNX*) IN SLOVENIA
The Eurasian lynx (*Lynx lynx*) is a species native to Slovenia that has lived in the area for at least 40,000 years. Throughout history, the species has been threatened with extinction due to a combination of factors. However, through concerted human intervention, Europe's largest wild cat has persisted in the wild. At present, the population of territorial adult lynxes in Slovenia is estimated at approximately 50 individuals, largely due to the efforts of the LIFE Lynx project. The attitude of society towards animals is of paramount importance in the coexistence of man and large carnivores. This was explored among hunters and small livestock keepers through a focus group method.

Keywords: biodiversity, ecosystems, Eurasian lynx, protected animals, focus groups

Evrazijski ris (*Lynx lynx*) (v nadaljevanju ris) je največja prostoživeča mačka v Evropi (Breitenmoser in sodelavci 2000). Zaradi sinergije več negativnih dejavnikov je v sredini 19. stoletja v Evropi skoraj izumrl. Obdržal se je le na odročnih lokacijah (na primer Zahodni Karpati), kamor ni segel človeški vpliv (Kos s sodelavci 2005). Neposredni vzrok izumrtja lokalnih populacij je bila predvsem razdrobljenost in prehranska osiromašenost takratnega risovega življenjskega prostora (Pazhenkova s sodelavci 2025). Na začetku 20. stoletja je izumrl tudi na območju Slovenije, a je zaradi ugodnih naravnih razmer in dovolj števila njegovih plenilskih vrst pa tudi zaradi intervencij človeka, danes ponovno stalen prebivalec slovenskih gozdov (Potočnik s sodelavci 2020). Prva intervencija sega v leto 1973, ko so rise naselili kot lovno vrsto. Populacija se je sčasoma pričela sesedati sama vase, saj je bila majhna in izolirana (Kos s sodelavci 2005). Stopnjo sorodnosti so med letoma 2017 in 2024 trudili znižati s projektom LIFE Lynx. Zdaj je na območju Slovenije prisotnih približno 50 odraslih teritorialnih osebkov (Fležar s sodelavci 2024). Zaradi geografske lege med Dinarskim gorstvom in Alpami ter bližine Karpatov ima Slovenija pomembno vlogo pri vzpostavljanju gensko stabilne evropske metapopulacije evrazijskega risa, saj je pomemben migracijski koridor. Vzpostavitev takšne metapopulacije (skupke prostorsko ločenih populacij, povezanih prek migracij posameznih osebkov, ki zagotavljajo gensko stabilnost) bi bil izjemno pomemben uspeh varstvene biologije tudi v svetovnem merilu (Kos 2005; Fležar s sodelavci 2024).

Nameni in cilji raziskave

Namen raziskave je globlje razumeti mnenja, odnose, stališča ter izkušnje lovcev in rejcev drobnice na alpskem območju s pomočjo metode fokusnih skupin. Hkrati smo želeli preveriti uspešnost in sprejemanje projekta LIFE Lynx ter poznavanje biologije evrazijskega risa in njegove vloge v ekosistemu. Poleg klasičnega pregleda znanstvene in strokovne literature smo si za cilj zastavili izvedbo dveh ločenih fokusnih skupin, prvo z lovci in drugo z rejci drobnice, pri čemer so udeleženci imeli lovišče oz. pašnik v alpskih pokrajinah Slovenije.

Metoda fokusnih skupin

Z metodo fokusnih skupin ugotavljamo odnose in mnenja vprašanih o vnaprej določeni temi. Raziskujemo osebne poglede in izkušnje skozi interakcije v skupini. Fokusne skupine so namenjene skupinskim in poglobljenim razglabljanjem, ki jih vodi moderator. Skupine so sestavljene iz od 5 do 10 članov, kjer si posamezniki delijo oz. imajo podobne interese (Majić, Rome in Reljić 2015).

Problematika upravljanja velikih zveri je pogosto bolj družbene kot biološke narave. V preteklosti so pri upravljanju z divjimi živalmi strokovnjaki mnogokrat povezovali le objektivna biološka dejstva, saj so bili cilji upravljanja skoraj izključno usmerjeni v gospodarsko izkoriščanje živali. Danes so interesi glede divjih živali širši in bolj raznoliki, vrednote pa so spremenjene. Interesne

Avtorica besedila:

MANJA JAKOPIČ, diplomirana

geografinja ter profesorica

pedagogike in andragogike

Spodnje Gorje 130, 4247 Zgornje Gorje

E-pošta: manci.jakopic@gmail.com

COBISS 1.04 strokovni članek

skupine pričakujejo in tudi aktivno zahtevajo, da se pri sprejemanju odločitev njihova stališča in interesi upoštevajo, kar vključuje tudi niz pravnih predpisov. Iz družbenega vidika je pri upravljanju z divjimi živalmi najboljša možnost tista, ki jo sprejemajo tako javnost kot interesne skupine. Obstoj divjih živali ni odvisen le od zadostnega prostora v naravi in zadostne količine naravnih dobrin, temveč v veliki meri tudi od družbenega sprejemanja. S pozitivnim odnosom družba lažje razume odločitve stroke in jih tudi podpira. Zaupanje interesnih skupin dosežemo z učinkovito, kakovostno in spoštljivo komunikacijo (Majič Skrbinšek 2005).

Izvedbe fokusnih skupin smo se lotili po analizi treh javnomnenjskih raziskav, ki so bile izvedene v sklopu projekta LIFE Lynx. Temeljna vprašanja, zastavljena udeležencem fokusnih skupin, ki so bili hkrati lovci/rejci drobnice in lokalni prebivalci, so bila enaka vprašanjem v javnomnenjskih raziskavah, kar je omogočilo medsebojno primerjavo. Vprašanja smo poglobili z dodatnimi vprašanji odprtega tipa. Sodelujoče smo izbirali po tako imenovani metodi snežne kepe. Našli smo osebo z interesom in zadostnim dosegom v skupnosti. Izbrana oseba je privabila ostale udeležence. Vseh pet predstavnikov lovcev je bilo moških v starosti med 42 in 86 let. Štirje so prihajali iz Lovske družine Bled, eden iz Lovske družine Nomenj-Gorjuše. Zavedamo se, da bi bilo v raziskavo bolje vključiti člane različnih lovskih družin, zanimiv bi bil tudi prispevek ženske lovke. Pri rejcih drobnice smo zajeli oba spola – dve ženski in tri moške predstavnike,

stare med 21 in 63 let. Poleg drugih živali so štirje lastniki ovc, eden koz. Število njihove drobnice se giblje od 12 koz do 100 ovc.

K sodelovanju smo ljudi iz alpskih predelov Slovenije povabili iz dveh razlogov. Prvič, na tem območju je ris prišlek in ljudje z njim nimajo izkušenj. Drugič, ti ljudje, predvsem rejci drobnice na periferiji, si z risom delijo življenjski prostor. Zato nanj gledajo drugače kot na primer kmetje iz Kranja, ki redijo krave molznice.

Mnenja ljudi, ki ne živijo z risom, v našem primeru niso bila relevantna. V raziskavo smo vključili tudi rejko z območja Dinarskega gorstva, saj so se v javnomnenjskih raziskavah pokazale tudi razlike med alpskim in dinarskim prostorom. Osredotočili smo se zgolj na lastnike drobnice, saj v primeru napada na domače živali ris napade koze, ovce ali damjake. Človeku ni nevaren, napadalna ni niti samica z mladiči. Do sedaj ni zabeleženo, da bi zdrav ris napadel človeka (Kaczensky s sodelavci 2013).

Slika 1: Samica evrazijskega risa (foto: Miha Krofel).

Morfološki opis in vedenje risa

Evrazijski ris je z do 65 cm višine največja prostoživeča mačka v Evropi (Črtalič s sodelavci 2020). Telesna masa v Sloveniji ujetih samic je $17,9 \pm 3$ kg, samcev pa $21,5 \pm 3,3$ kg. Značilna je individualno specifična pega-sta pigmentacija gostega in volnastega kožuha različnih odtenkov rjave, rdeče, rumene in bele barve. Značilni so čopki na uhljih in bela brada (Kos s sodelavci 2005). Čeprav risa glede na morfološke značilnosti ne uvrščamo med velike mačke, ima več fizioloških, ekoloških in vedenjskih značilnosti, ki so značilne zanje, (na primer tehnika lova, dolgoživost, velik teritorij, nizka populacijska gostota (Sunquist in Sunquist 1989).

Ris je izključno mesojeda žival. Na območju Dinarskega gorstva je njegov glavni plen evropska srna (*Capreolus capreolus*), ki predstavlja 79 % vsega plena, s 7 % sledita navadi polh (*Glis glis*) in navadni jelen (*Cervus elaphus*). Ris je sicer oportunistični plenilec, ki pri lovu med razpoložljivimi parkljarji običajno izbere najmanjšo vrsto (Krofel, Huber in Kos 2011). Plen zakrije z listjem in vejevjem, pozimi tudi s snegom, s čimer ga zaščiti pred mrhovinarji (Kos s sodelavci 2005). V Sloveniji in na Hrvaškem rjavi medved (*Ursus arctos*) najde 32 % risovega plena. Ker je ris oškodovan, medved pa ima korist, govorimo o kleptoparazitizmu (Tome 2006). V Sloveniji ga ogroža tudi pogost kleptoparazitizem človeka, saj se najdeni ostanki plena v večini odstranijo (Krofel s sodelavci 2008). Odvisno od starosti, spola in velikosti, ris v povprečju dnevno potrebuje $2 \pm 0,9$ kg hrane. Samci plen

ulovijo vsakih $5,9 \pm 1,5$ dni, samice pa vsakih $5,2 \pm 1,4$ dni (Kos s sodelavci 2005). Napadi na rejne živali so zelo redki. Če se zgodijo, pleni ovce (*Ovis aries*), koze (*Capra aegagrus hircus*) in damjake (*Dama dama*) (Črtalič s sodelavci 2020). Med letoma 2012 in 2019 je bilo zabeleženih osem škodnih primerov (Odškodnine za škodo ... 2024).

Med letoma 2006 in 2011 so lovci na Notranjskem in Kočevskem letno odstrelili povprečno 1,04 osebkov srnjadi na 100 ha, medtem ko ris upleni le 0,33–0,38 osebkov na 100 ha (Krofel 2012). Telemetrične študije so pokazale, da ris v Dinarskem gorstvu letno upleni povprečno 48 srn, kar je bistveno manj od človekovega odstrela (Krofel s sodelavci 2014). Ris večinoma pleni oslabeledo, bolno ali podhranjeno divjad, kar kaže, da je učinkovitejši naravni selektor kot človek (Črtalič s sodelavci 2020). Zaradi vpliva na populacije plena in stabilnost ekosistemov velja za ključno vrsto (angleško *keystone species*) (Kryštufek 1999). Ris si prehranjevalno nišo deli z volkom (*Canis lupus*), ki je večji in socialno drugače organiziran. Raziskave niso pokazale medsebojnega izogibanja (Kos s sodelavci 2005; Schmidt s sodelavci 2009).

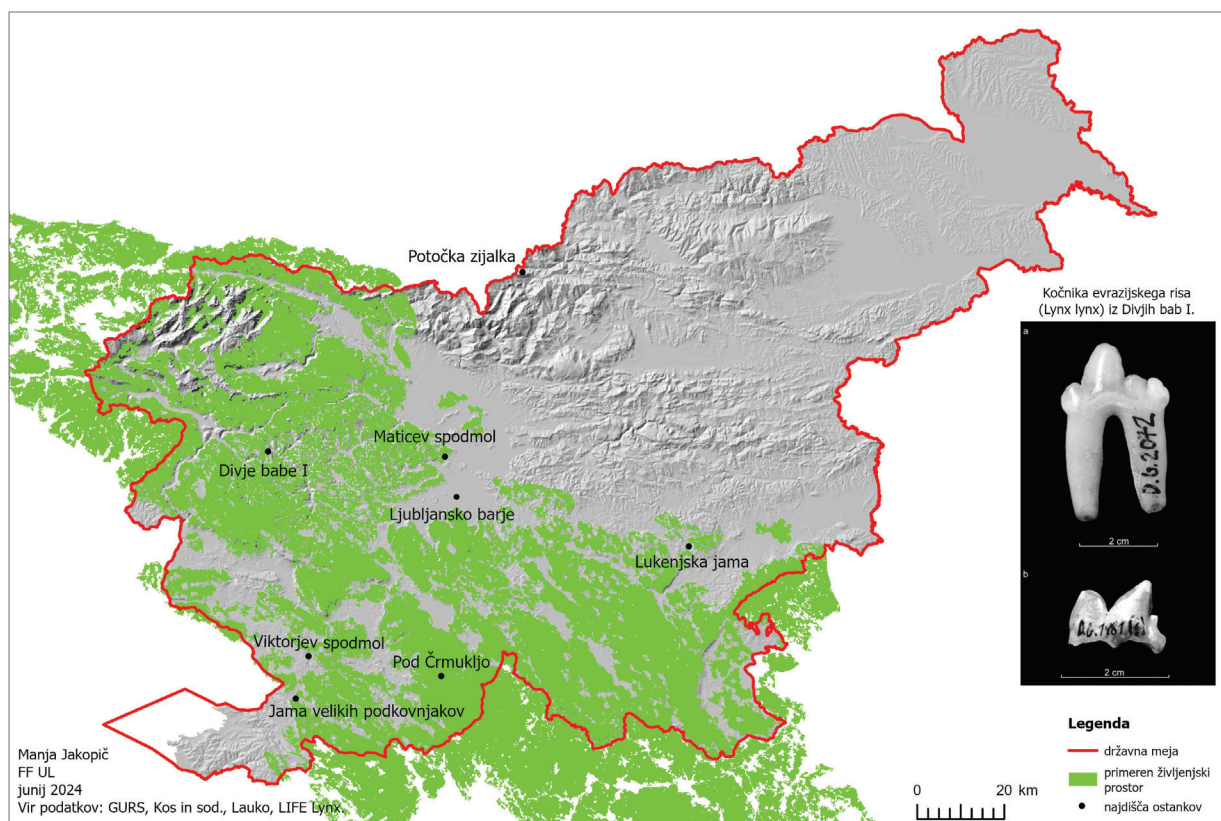
Risi nimajo doživljenjskega partnerja. Samica se pari enkrat letno, od polovice februarja do konca marca. Samci pri vzgoji mladičev ne sodelujejo. Samica običajno skoti dva do tri mladiče, ki se osamosvojijo pri desetih mesecih starosti (Kos s sodelavci 2005). Razdaljo od kraja skotitve do teritorija, ki ga osamosvojenec vzpostavi kot

odrasla žival, imenujemo disperzijska razdalja. Ta je v srednji Evropi manj kot 50 km, pri posameznih samcih pa so bile zabeležene tudi razdalje do 200 km (Molinari-Jobin s sodelavci 2010). Ris v naravi lahko dočaka starost 18 let, v povprečju pa je v divjini življenjska doba za 10 let krajša. V ujetništvu lahko dočaka 25 let (Breitenmoser s sodelavci 2000).

Življenjski prostor

Ris je samotar, z izjemo samic z mladiči iz tistega leta. Domači okoliši istega spola se, razen na robovih, ne prekrivajo, sovpadajo pa lahko domači okoliši samca in samice (Kos s sodelavci 2005). Velikost teritorija na območju Dinarskega gorstva je pri samcih 249 km², pri samicah pa 109 km². V Alpah samci v povprečju zasedajo 201 km² veliko območje, samice pa 156 km² (Fležar s sodelavci 2024). Na evropski ravni je razpon teritorijev samcev od 180 do 2780 km², samic pa od 98 do 759 km² (Breitenmoser s sodelavci 2000). V Evropi ris poseljuje predvsem strnjene gozdove. Podnevi se zadržuje na človeku težje dostopnih habitatih, ponoči pa ga zaradi prisotnosti plena najdemo na odprtih habitatih, na primer travnikih (Filla s sodelavci 2017). Večinoma se giblje po kamnitem površju, ki omogoča tiho premikanje. Zaradi boljšega pregleda nad okolico ter lažjega zaznavanja plena ali nevarnosti veliko časa preživi na nad okolico dvignjenih reliefnih oblikah, na primer grebenih in robovih vrtač (Čonč s sodelavci 2024).

Evrazijski ris je bil včasih razširjen po skoraj vsej Evropi, a je zaradi krčenja populacije, razdrobljenosti in

Slika 2: Primeren življenjski prostor in najdišča ostankov evrazijskega risa (*Lynx lynx*) v Sloveniji in na njenih obmejnih območjih.

prehranske osiromašenosti gozdnega prostora ter intenzivnega preganjanja do začetka 20. stoletja preživel le v hribovitih in redko poseljenih predelih Evrope (Breitenmoser 1998). V sedemdesetih letih 20. stoletja je bilo v evropskem prostoru uspešno izvedenih več ponovnih naselitev (Kaczensky s sodelavci 2013). V sodobnosti človek smrtnost risa povzroča s prometnimi nesrečami, legalnim odstrelom, ilegalnim ubojem, fragmentacijo prostora in neustreznim upravljanjem plenilskih vrst (Kos s sodelavci 2005). Sedaj ris naseljuje Skandinavijo in baltske države, srednjo, vzhodno in jugovzhodno Evropo, Malo in Osrednjo Azijo (Breitenmoser s sodelavci 2015). Je prilagodljiva vrsta s široko ekološko

valenco in naseljuje raznolike habitate – gozdove, stepe, tundro in polpuščave. V Himalaji naseljuje prostor nad zgornjo gozdno mejo (Črtalič s sodelavci 2020). Po ocenah danes v Evropi (brez ruskega dela) živi okrog 9000 do 10.000 risov (Kaczensky s sodelavci 2021). Do današnjega dne je vrsta na rdečem seznamu IUCN (International Union for Conservation of Nature) klasificirana kot vrsta zunaj nevarnosti, a so kljub temu vse na novo naseljene populacije (alpska, dinarska in jurska) zaradi majhnega števila osebkov in/ali prostorske izolacije, klasificirane kot ogrožene, bavarska, vogeška in balkanska populacija pa kot kritično ogrožene (Kaczensky s sodelavci 2013; Breitenmoser s sodelavci 2015).

V Sloveniji status risa opredeljuje čez deset zakonov, pravilnikov in uredb – od leta 1993 ima status zavarovane živalske vrste. Odločba o izrednem odstrelu je določena vsako koledarsko leto posebej. Ureja se na podlagi podatkov o številčnosti risov, realizaciji odstrela v prejšnjem obdobju, škodah na domačih živalih in tudi preteklo pridobljenih teoretičnih ter praktičnih izkušenj. Odstrel je prostorsko razdeljen po posameznih regijah in tudi časovno omejen (Jonozovič 2005). Med letoma 1974 in 2014 je bilo iz narave skupaj odzvetih 146 osebkov risa. z različnimi konvencijami je zavarovan tudi na mednarodni ravni (Strategija ohranjanja ... 2016).

Ris je v Sloveniji avtohtona vrsta, saj na tem območju živi že najmanj 40.000 let (medmrežje 1). (Sub)fosilni ostanke so bili odkriti v več pleistocenskih in holocenskih najdiščih. Na podlagi teh odkritij in podatkov o ekoloških razmerah v preteklosti lahko sklepamo, da je bil ris na območju Slovenije bolj ali manj stalno prisoten ves mlajši pleistocen in holocen, vse tja do izumrtja na začetku 20. stoletja. Uničenje življenjskega prostora, drastičen upad srnjadi in iztrebitev jelenjadi zaradi popolne sprostitev lova nanje so vodili do izumrtja (Kos s sodelavci 2005). Zadnji ris pri nas je bil najverjetneje ustreljen leta 1908 (Kos 1928). Sedaj je prisoten na območju dinarskih jelovo-bukovih gozdov (*Omphalodo-Fagetum*), ki pokrivajo razčlenjen kraški relief (Potočnik s sodelavci 2020). Zaradi ukrepov projekta LIFE Lynx pa so risovi življenjski prostor postale tudi Alpe. Raziskave kažejo, da se risi v Alpah presenetljivo zadržujejo tudi nad 2000 m nadmorske višine (medmrežje

2). Signale so poleti in pozimi zabeležili v bližini Velikega Špičja v Dolini Triglavskih jezer in na Velem polju (Marolt 2023).

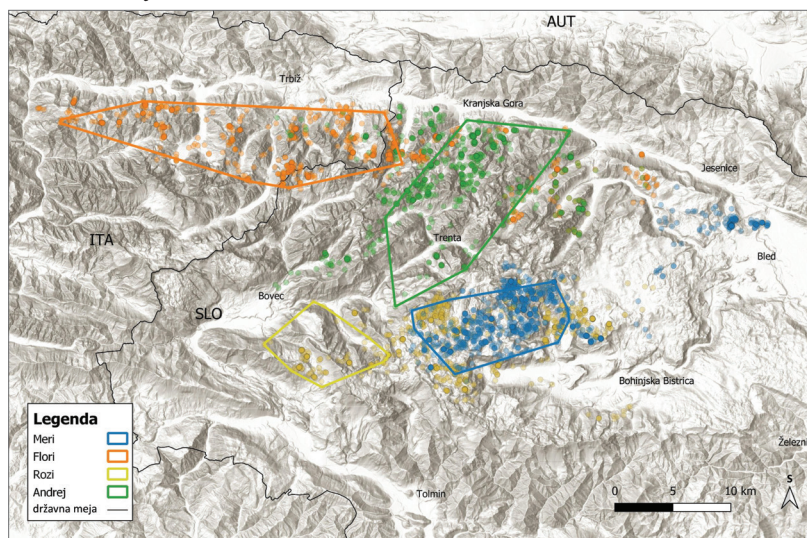
Pobudo za ponovno naselitev risa kot lovne vrste v Sloveniji je podal Švicar Karl Weber. Leta 1973 so iz Slovaškega Rudogorja pripeljali šest risov, ki so jih po 46 dneh v ogradi izpustili v Kočevski Rog (Čop 1994). Naseljena populacija se je uspešno širila, tudi zaradi pozitivnega odnosa lovcev in visoke gostote plena, zato so že leta 1978 uvedli reguliran odstrel (Čop 1995). Do začetka devetdesetih let prejšnjega stoletja je populacija kazala pozitiven trend, nato pa se je zaradi parjenja v sorodstvu, izolacije, nezakonitega ubijanja in prostorske fragmentacije (na primer izgradnje avtoceste Ljubljana–Koper) začela zmanjševati (Potočnik 2005; Strategija ohranjanja ... 2016). Leta 2010 je bilo v Sloveniji le še okrog 15 odraslih risov. Leta 2014 so dva osebka iz švicarske Jure doselili

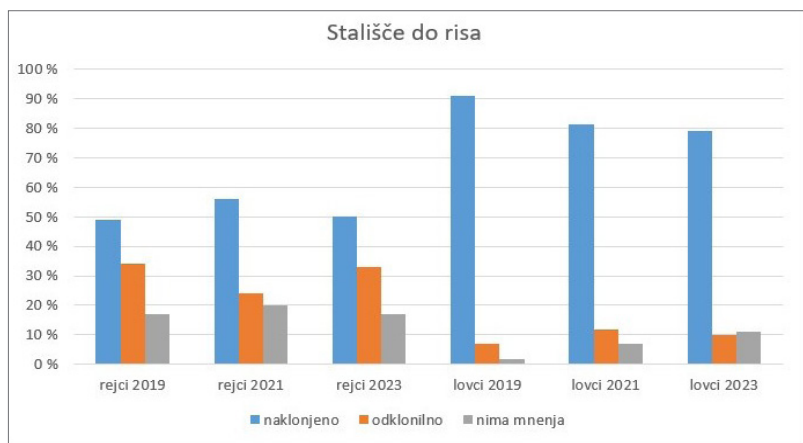
v Italijo, a je šlo za kratkoročni ukrep, saj sta bila iz genetsko osiromašene populacije (Strategija ohranjanja ... 2016). Med letoma 2017 in 2024 je stanje izboljšal projekt LIFE Lynx. Ocene kažejo, da bi slovenski prostor lahko sprejel do 100 teritorialnih risov (65 samic, 35 samcev), trenutno pa jih na območju Slovenije živi približno 50 (Potočnik s sodelavci 2022; Fležar s sodelavci 2024). Od leta 1994 je za zbiranje podatkov o prisotnosti risa zadolžen Zavod za gozdove Slovenije (Pičulin s sodelavci 2020).

LIFE Lynx – projekt reševanja risa v Dinaridih in jugovzhodnih Alpah pred izumrtjem

Med 1. julijem 2017 in 31. marcem 2024 je potekal projekt LIFE Lynx, ki je bil osredotočen na reševanje risa pred izumrtjem v Dinaridih in jugovzhodnih Alpah. Glavni cilj projekta je bila dolgoročna ohranitev risje populacije na tem območju, ki velja za povezovalno populacijo večje evropske metapopulacije. Z doseljevanjem zdravih risov iz romunskih in slovaških Karpatov v Slovenijo in na Hrvaško so poskrbeli za nov prtok genov. Karpatska populacija je dinarski ter alpski najbližja in zato tudi najbolj primerna. Pri vseh odlokih sta bila najprej upoštevana varnost izvorne risje populacije in dobro zdravstveno stanje vsakega ujetega osebka (medmrežje 3). Na območje Slovenije in Hrvaške so doselili 18 risov (medmrežje 4). V Sloveniji se je za izpust uporabljala tako imenovana mehka metoda izpusta (angleško *soft-release method*), ki zmanjša željo po vračanju domov. Risi so pred izpustom v naravo tri tedne preživeli v

Slika 3: Gibanje štirih potomcev risov, doseljenih na območje Alp (vir: medmrežje 5).

Slika 4: Stališče do risa (Mavec, Majič Skrbinšek in Skrbinšek 2020; Bele s sodelavci 2022; Mavec s sodelavci 2024).

prilagoditveni obori in se navajali na novo okolje (Wilson 2018; medmrežje 3; Sever 2024). Ker so v dinarskem delu risi že bili prisotni, so tja doselili samo samice, na Gorenjsko, kjer ni bilo teritorialnih risov, pa oba spola (Marolt 2023).

Načrti doseljavanja temeljijo na spoznanjih in izkušnjah predhodnih doseljevanj velikih zveri. Prvih 18 mesecev projekta so strokovnjaki na podlagi foto-pasti in zbiranja vzorcev DNA iskali najbolj primerne lokacije za izpust živali. Izjemnega pomena je mednarodno sodelovanje z vsemi evropskimi državami, kjer živi ris. V času trajanja projekta so strokovnjaki ob sodelovanju zainteresiranih deležnikov razvili več orodij za upravljanje, strateško načrtovanje in odločanje, ki temeljijo na znanstvenih ugotovitvah. Projekt je bil osredotočen tudi na ohranjanje podpore javnosti in ključnih deležnikov za ohranitev risa (Wilson 2018; medmrežje 3; Sever 2024). Več kot 30 % delovnih dni ekipe projekta je bilo namenjenih neposredno načrtovanju

in pripravi različnih komunikacijskih strategij. Sodelovali so z več kot 370 lovskimi družinami v Italiji, Sloveniji, Romuniji, na Slovaškem in Hrvaškem. Lovci so bili v projekt aktivno vpleteni predvsem s terenskim delom – premestitve, nastavljanje foto-pasti, preprečevanje ilegalnih odstrelov (Sever s sodelavci 2024). Med letoma 2018 in 2023 je bilo v upravljanje s foto-pastmi vpletenih 64 slovenskih lovskih družin in več kot 100 lovcev.

V petih letih so kamere posnele 1566 posnetkov z risi na 50 različnih lokacijah (Prostor s sodelavci 2024). Za delo z javnostjo so bile organizirane lokalne posvetovalne skupine, v katere se je lahko vključil vsak, ki ga je tematika zanimala. V Sloveniji je bilo ustanovljenih šest takih skupin. V sklopu projekta so izvajali tudi izobraževanja v osnovnih šolah (Velkavrh s sodelavci 2024).

Javnomnenjske raziskave projekta LIFE Lynx

V okviru projekta so izvedli tri (v letih 2019, 2021, 2023) javnomnenjske raziskave o stališčih do risa in prisotnosti vrste pri nas. Vprašalnike so razposlali naključno izbranim ljudem iz naselij do 10.000 prebivalcev, pri čemer so bili nujno vključeni tudi lovci in rejci pašnih živali. Raziskava je obsegala alpsko in dinarsko območje v Sloveniji. Zaradi zagotavljanja ustrezne primerjave so bili vprašalniki v vseh treh raziskavah enaki. Podobna raziskava je bila leta 2007 izvedena

Slika 5: Odlov risa Florija na Pokljuki leta 2023 (foto: Florijan Tišler 2023).

Slika 6: Pomanjšani primer risove prilagoditvene obore (foto: Manja Jakopič).

tudi v sklopu projekta DinaRis, kjer so ugotovili pozitiven odnos javnosti in lovcev do risa v Sloveniji ter močno podporo k dolgoročni ohranitvi vrste pri nas (Majič Skrbinšek 2008). Spremljanje sprememb v daljšem časovnem obdobju glede odnosa ljudi do risa je še vedno prava redkost. Večina raziskav je bila osredotočena na volka ali medveda. Z javnomnenjskimi raziskavami so pridobili vpogled v stanje pred, med in po izvedeni doselitvi risov. Poznavanje odnosa različnih interesnih skupin omogoča pripravo komunikacijskih kampanj za posamezne skupine (Mavec, Majič Skrbinšek in Skrbinšek 2020; Bele s sodelavci 2022; Mavec s sodelavci 2024).

Lovci

Lovci so samosvoja interesna skupina, usmerjena k vzdrževanju naravnega ravnovesja, predvsem v gozdovih. Imajo svoj etični kodeks, ki govori o spoštovanju narave, uresničevanju načel njene trajnostne rabe in spodbuja

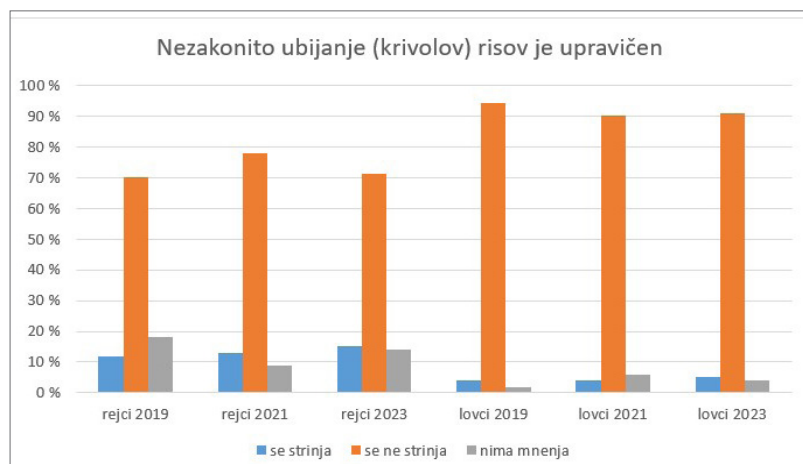
delovanje po strokovnih smernicah (Etični kodeks ... 1998). Ker so leta 1973 na območje Slovenije vrnili risa, jih razumemo kot pionirje njegovega varovanja in ohranjanja pri nas. S svojim delovanjem posredno in neposredno vplivajo tako na žival kot njegovo življenjsko okolje. Večino zgodovine je bil človekov obstoj odvisen od uspešnosti lova divjadi za prehrano.

Med ljudmi in risom gre torej že za zelo star konflikt – tekmovanje za divji plen (Erhatič Širnik 2004). Lovci so v vseh letih izvajanja raziskav izkazovali večjo naklonjenost risu kot rejci drobnice, čeprav je bilo pri lovcih z leti opazno 10 % zmanjšanje podpore. Pri lovcih je bil zaznan tudi strah pred negativnim vplivom na populacijo srnjadi, a so večinsko nasprotovali krivolovu in rednim kvotam za odstrel (Mavec, Majič Skrbinšek in Skrbinšek 2020; Bele s sodelavci 2022; Mavec s sodelavci 2024).

Rejci drobnice

Glavni konflikti risa so z rejci drobnice, ki ga vidijo kot grožnjo tradicionalnemu načinu življenja in povzročitelja potencialne škode. Velik problem je njihovo enačenje risovega vedenja z medvedovim in volčjim. To je posledica pomanjkljivega znanja o njem in močnih negativnih emocijah, ki se pojavljajo ob povzročenih škodi; ta morda niti ni posledica napada risa. Rejci so pogosto najbolj negativno naravnana deležniška skupina, pri

Slika 7: Odnos rejcev drobnice do krivolova (Mavec, Majič Skrbinšek in Skrbinšek 2020; Bele s sodelavci 2022; Mavec s sodelavci 2024).

čemer ni pomembno, ali je ris sploh prisoten na območju, kjer pasejo svoje živali (Mavec, Majić Skrbinšek in Skrbinšek 2020). Strah pred napadi na pašne živali se je z leti povečeval, zlasti na alpskem območju. Zato je naraščala tako njihova podpora kriivolovu kot rednim kvotam za odstrel (Mavec, Majić Skrbinšek in Skrbinšek 2020; Bele s sodelavci 2022; Mavec s sodelavci 2024).

Napadi na domače živali

Med letoma 2001 in 2003 je bilo na območju Slovenije priznanih 95 primerov škod na domačih živalih, za katere menijo, da jih je povzročil ris. Napadi so se zgodili na vsega 39 lokacijah, na eni kar 13-krat, na štirih pa po petkrat (Skrbinšek 2005). Rezultati prostorske analize napadov risa na ovce so pokazali, da na frekvenco napadov bistveno vpliva število ovc na določenem območju (Skrbinšek 2005). Sklepamo lahko, da imajo ostali dejavniki (gostota naravnega plena, prisotnost medveda in volka, način paše in varovanja, individualne razlike med risi) manjši pomen. Iz tega sledi, da odstranitev problematičnega risa iz narave ne more uspešno rešiti problema. Ta je v prostoru in priložnosti, ne pa v prisotnem osebk. Ne gre pozabiti na zagotavljanje primerne gostote naravnega plena oziroma ustrezno upravljanje z njim ter na vzpostavitev ustreznega odškodninskega sistema (Skrbinšek 2005).

Pred prvo doselitvijo risa v Slovenijo aprila 2019 je bilo za odboje v letih 2010–2018 povprečno zabeleženih 2,9 škodnih primerov na leto, ris je ubil 6,11 živali letno. Do leta 2023

so na zagrajenem pašniku zabeležili plenjenje dveh ovc in dveh damjakov. Povprečno število škodnih primerov je nazadovalo na 0,6 primera letno in povprečje ubitih živali na 0,8 letno (Berce s sodelavci 2024). V okviru projekta LIFE Lynx so 14 slovenskim kmetom, ki živijo na območju prisotnosti risa, donirali 400 m dolgo in 170 cm visoko elektromrežo, napajalnik, baterijo, voltmeter in ozemljitvene palice. Takšna ograja služi tudi kot zaščita pred volkovi in medvedi. Kljub očitnemu povečanju številčnosti risa v Sloveniji se je električna ograja izkazala za učinkovit zaščitni ukrep, tudi pred volkom in medvedom. Nihče od kmetov, ki so jo uporabljali, ni poročal o napadu. Ne glede na majhno število škodnih primerov pa se teh dogodkov ne sme spregledati (Berce s sodelavci 2024). Skladno z 92. in 93. členom Zakona o ohranjanju narave in določb Zakona o divjadi in lovstvu se za nastalo škodo na premoženju, ki jo povzročajo zavarovane

živalske vrste, izplačuje odškodnina. Ta se izplača le, če je bilo premoženje pred napadom ustrezno zavarovano z določenimi ukrepi, na primer z visokimi elektromrežami, večžičnimi elektroograjami, varovanjem s pastirjem, pastirskimi psi. Od leta 2021 je za povračilo škode pristojno Ministrstvo za naravne vire in prostor (v nadaljevanju MNVP). Do njegovega sofinanciranja nakupa opreme so po trenutno veljavni zakonodaji upravičeni le posamezniki, ki so že utrpeli škodo. Zavod za gozdove Slovenije v okviru različnih projektov zainteresiranim priskrbi opremo za visoke električne mreže ali sofinancira nakup odraslega pastirskega psa oziroma njegovega mladiča (medmrežje 5).

Med pregledom virov smo opazili občutne razlike med podatki, kar lahko nakazuje na problematiko prijavljanja škode, ki so jo omenjali sodelujoči v fokusnih skupinah. Pri škodi, prijavljeni zaradi risa, je razlika sicer le v

Preglednica 1: Število škodnih dogodkov med letoma 2009 in 2019 glede na zavarovano vrsto živali (Odškodnine za škodo ... 2024).

LETO	RJAVI MEDVED (število dogodkov)	VOLK (število dogodkov)	RIS (število dogodkov)
2009	379	427	21
2010	629	555	8
2011	316	443	7
2012	702	349	2
2013	408	150	0
2014	577	212	0
2015	394	114	1
2016	368	100	1
2017	511	172	2
2018	184	189	1
2019	446	337	1

letu 2012. Pri medvedu in volku so razlike večje in tudi vsakoletne. Bralca lahko preseneti število risu pripisanih škodnih dogodkov leta 2009. Isti vir (Odškodnine za škodo ... 2024) tudi za predhodna leta beleži visoke številke. Leta 2008 se je risu pripisalo 17 škodnih dogodkov, leta 2006 16 in leta 2005 kar 28. Menimo, da gre pri tem za napake oziroma oškodovanje risov, saj je eden od lovcev v sklopu osebnih srečanj z nami razložil, da je bilo v preteklosti zaradi slabše razvitih metod popisovanja škode in ugotavljanja povzročitelja precej škod po krivici pripisanih risu. Da gre za nepravilne podatke, lahko sklepamo tudi po tem, da so na začetku tega tisočletja v Sloveniji že beležili močan številski upad risje populacije (Jonozovič 2005). Tretji podatek, ki bi lahko nakazoval na napako, je poved v prvem odstavku tega poglavja: »Med letoma 2001 in 2003 je bilo na območju Slovenije priznanih 95 primerov škod na domačih živalih, za

katere menijo, da jih je povzročil ris«. Avtor članka (Skrbinšek 2005) z besedo »menijo« nakazuje, da škode ne moremo v celoti pripisati risu.

Analiza javnomnenjskih raziskav, izvedenih v sklopu projekta LIFE Lynx

V splošnem lahko rečemo, da so slovenski lovci in rejci drobnice pozitivno naravnani do risa, ne glede na postopno zmanjševanje pozitivnega stališča v letih 2019, 2021 in 2023. To lahko potrdimo z velikim deležem strinjanja obeh interesnih skupin v vseh teh letih, da je risa v Sloveniji treba ohraniti za prihodnje generacije, in tudi večinskim nasprotovanjem njegovemu iztrebljanju. Zelo podobne rezultate smo zabeležili za trditev "Krivolov risov je upravičen". Pri rejcih drobnice je sicer zaznati strah pred finančno škodo, a se je delež zaskrbljenih z leti zmanjšal. Naraščal pa je delež tistih rejcev, ki se bojijo hoje v gozdu, kjer je prisoten ris. Nobena od interesnih

skupin se ne strinja s trditvijo, da je pri nas populacija risa v dobrem stanju, veliko jih meni celo, da je pred izumrtjem. Deleži tako mislečih so se sicer z leti zmanjšali, kar lahko razložimo z uspešno informiranostjo o njegovih doselitvah. Omenjeni rezultati sovpadajo s tem, da je prevladalo večinsko strinjanje, da je risov v Sloveniji premalo, da bi jih lahko lovili. Se pa sicer kar opazen delež rejcev drobnice strinja z uvedbo rednih kvot za njegov odstrel. Doselitev novih risov za rešitev populacije je bila večinsko podprta, razveseljuje pa tudi dejstvo, da je več tistih rejcev, ki menijo, da ris ne povzroča nesprejemljive škode na domačih živalih, kot pa tistih, da jo povzroča. Risa sicer najboljše poznajo lovci, ki imajo z njim tudi največ izkušenj (Mavec, Majić Skrbinšek, Skrbinšek 2020; Bele s sodelavci 2022; Mavec s sodelavci 2024).

Povzetek ugotovitev obeh fokusnih skupin

Lovci podpirajo risa in ohranjanje vrste na širšem slovenskem območju, pozdravljajo tudi njegovo naselitev na območju Alp. Rejcev drobnice ne moti prisotnost risa v Kočevskem Rogu, v alpskem prostoru pa si ga ne želijo, saj kot preostale zveri ne omogoča njihovega tradicionalnega načina življenja. Menijo, da noben od predlaganih načinov varovanja (visoke elektromreže, pastirski psi, pastirji, zapiranje ovc čez noč) ni zadosten in da sobivanje človeka, njegovih pašnih živali in zveri ni izvedljivo. Nasprotno lovci menijo, da je varovanje živali pred risom skoraj nesmiselno oziroma, da bodo vsi ti ukrepi nedvomno zaustavili le bolnega risa z deviantnim

Preglednica 2: Število škodnih dogodkov med letoma 2012 in 2021 glede na zavarovano vrsto živali (medmrežje 5).

LETO	RJAVI MEDVED (število dogodkov)	VOLK (število dogodkov)	RIS (število dogodkov)
2012	703	360	4
2013	429	163	0
2014	597	215	0
2015	404	130	1
2016	375	94	1
2017	516	184	2
2018	191	203	1
2019	449	377	1
2020	313	275	0
2021	502	211	1

vedenjem. Zdravemu risu namreč ovca »ne diši«. Tudi vsi, v preteklosti risu pripisani škodni primeri so se z razvojem metod za prepoznavanje storilca izkazali kot vprašljivi. Prijavljanje škod in njihovo popisovanje je še ena zadeva, poleg odškodninskega sistema, do katere bi bilo v Sloveniji treba vzpostaviti drugačen pristop. Povsem nesmiselno je, da MNVP financira nakup mrež samo tistim rejcem drobnice, ki so že imeli napad na živali. Mrežo bi morali zagotoviti prav vsem rejcem, ki živijo na območjih s prisotnimi velikimi zvermi. Potrebna je preventiva. Razmisleka vredno je dejstvo, da se odškodnina za škodo, ki jo je povzročila zavarovana žival, izplača le v primeru, če je rejec poskrbel za zaščito črede. Rejci po napadu katerekoli zveri poročajo o plašnih ovcah in izredno slabem vplivu stresa na njihovo reprodukcijo. Jelenjad in srnjad pa se, zanimivo, na stres odzoveta z izboljšano reprodukcijo (Jakopič 2024b). Mogoče zato, ker so z velikimi zvermi tekom evolucije že bivale in si delile habitate, ovce pa so tja prišle zaradi človeka in niso bile vajene nevarnosti. Strahu pred risom kot potencialnim napadalcem na človeka med vprašaniami nismo zaznali. Vsi menijo, da ga zaradi njegove plašnosti nikoli ne bomo mogli vključiti v ekoturizem, ostalo bo pri tematskih poteh in podobnih projektih. Lovci ugotavljajo, da jim ris ni nikakršna konkurenca oziroma jim lahko celo olajšala delo zaradi večjega dovoljene-ga odstopanja pri realizaciji odstrela. Čeprav nekateri vprašani rejci drobnice podpirajo krivolov in si želijo odstrela risov, v splošnem lahko rečemo, da jih večina ilegalnega odstrela ne

podpira in meni, da je zaenkrat v Sloveniji premalo risov za uvedbo rednih kvot. V kolikor bi risi začeli povzročati škodo, bi si vsi rejci želeli odstrela. Lovci pa poudarjajo, da to še dolgo ne bo mogoče. Vzpostavitev širše stabilne populacije se ne zgodi čez noč. Disperzijske razdalje so kratke, velika ovira pri tem pa je tudi avstrijska lovska kultura (veliko ilegalnega odstrela). Opozorili bi še na neupoštevanje Strategije razvoja prometa v Republiki Sloveniji. Za migracijske koridorje, namenjene prostoživečim živalim, pri nas (še) ni dobro poskrbljeno. Če se ris na območju Kočevskega Roga večkrat pojavi na cesti, še ne pomeni, da je sposoben prečkati avtocesto. Čeprav je velika večina sodelujočih pokazala določeno mero znanja o risu, menimo, da je v splošnem znanje o vrsti tako med rejci pašnih živali kot lovci preskromno. Sodelovali smo z lovci, ki so bili vpeti v projekt, in z rejci drobnice, ki imajo že zaradi svoje izobrazbe o risu nekaj več znanja. Ker pa so vsi poudarjali veliko pomanjkanje izobraževanja o tej temi in premajhno informiranost o projektu, se nam prav to zdi eden od ključnih dejavnikov, ki bi lahko spremenil odnos ljudi do prisotnosti risa.

Sklep

Pozitiven odnos lovcev, rejcev drobnice in splošne javnosti vpliva na trajnostno sobivanje ter ohranjanje velikih zveri, vključno z evrazijskim risom. Pogovori z rejci so razkrili občutek zapostavljenosti, saj menijo, da kljub obstoju lokalnih posvetovalnih skupin in drugih oblik vključevanja njihove izkušnje in izzivi niso ustrezno upoštevani. Verjamemo, da bi bilo

stanje drugačno, če bi bili rejci drobnice ustrezno informirani o biologiji risa. Projekt LIFE Lynx bi verjetno bolj pozitivno že na njegovem začetku sprejeli tudi lovci, če bi bili o njem predhodno podučeni. Se pa pojavlja vprašanje, kdo je v največji meri odgovoren za slabo poznavanje biologije risa – država, organizatorji projekta (zavedati se je treba omejenih financ) ali ljudje sami. Poudariti velja tudi potrebo po spremembi načina javnega nastopanja rejcev drobnice, saj smo med raziskavo večkrat zaznali oziroma bili priča njihovemu nesprejemljivemu vedenju v javnosti.

Če primerjamo rezultate treh izvedenih javnomnenjskih raziskav in naših osebnih spoznanj, lahko rečemo, da smo prišli do podobnih ugotovitev. Tako slovenski lovci kot rejci drobnice so v splošnem pozitivno naravnani do risa. Četudi smo med osebnimi srečanji med rejci zaznali malo bolj negativen pogled, verjamemo, da bi se to lahko spremenilo ob ustreznem izobraževanju in pozitivnih izkušnjah. Menimo, da ris in njegov obstanek v Sloveniji zaradi človeka nista vprašljiva. Pogovori z rejci so sicer razkrili negativen odnos do vseh velikih zveri, pri čemer se je tudi ris, ne glede na dejansko povzročanje škod, pogosto znašel v istem negativnem kontekstu. Volk, medved in ris so zanje enak problem. Pri lovcih je drugače. To povezujemo z dejstvom, da so bili vsi lovci vpeti v projekt in so tako z risom imeli več izkušenj kot rejci drobnice. Menimo, da je bila vključenost Slovenije v projekt LIFE Lynx ključna, zaradi ugodnih in ohranjenih naravnih razmer pa tudi edina možna in smiselna.

Viri in literatura

1. Bele, B., Skrbinšek, T., Mavec, M., Majič Skrbinšek, A. 2022: Odnos slovenske javnosti in interesnih skupin do risa in upravljanja z njim, 2022. Akcija D.4 projekta Reševanje risa v Dinaridih in jugovzhodnih Alpah pred izumrtjem. Medmrežje: https://www.lifelynx.eu/wp-content/uploads/2017/12/D.4_Odnos-slovenske-javnosti-in-interesnih-skupin-do-risa-in-upravljanja-z-njim_final.pdf (8. 4. 2024).
2. Berce, T., Gotar, T., Mohorič, N., Mihelič Oražem, V., Černe, R., Molinari-Jobin, A. 2024: Report about the use and effect of electric fences. Medmrežje: <https://www.lifelynx.eu/pomoc/kmetom-pri-preprecevanju-skod-po-velikih-zvereh/?lang=sl> (8. 4. 2024).
3. Breitenmoser, U. 1998: Large predators in the Alps: The fall and rise of man's competitors. *Biological Conservation* 83-3.
4. Breitenmoser, U., Breitenmoser-Würsten, C., Okarma, H., Kaphegyi, T., Kaphegyi-Wallmann, U., Müller, U. M. 2000: The Action Plan for the Conservation of the Eurasian Lynx (*Lynx lynx*) in Europe. Medmrežje: https://www.researchgate.net/publication/228776242_Action_Plan_for_the_Conservation_of_the_Eurasian_Lynx_in_Europe_Lynx_lynx (14. 3. 2024).
5. Breitenmoser, U., Breitenmoser-Würsten, C., Lanz, T., von Arx, M., Antonevich, A., Bao, W., Avgan, B. 2015: *Lynx lynx* (Eurasian lynx). Medmrežje: <https://www.iucnredlist.org/species/12519/121707666> (10. 5. 2024).
6. Čonč, Š., Oliveira, T., Belotti, E., Bufka, L., Černe, R., Heurich, M., Breg Valjavec, M., Krofel, M. 2024: Revealing functional responses in habitat selection of rocky features and rugged terrain by Eurasian lynx (*Lynx lynx*) using LiDAR data. *Landscape Ecology* 39-121.
7. Čop, J. 1994: Spremljanje naselitve risa (*Lynx lynx*) v Sloveniji 1973–1993. Raziskovalna naloga. Gozdarski inštitut Slovenije, Ljubljana.
8. Čop, J. 1995: Po dveh desetletjih od naselitve risov v Sloveniji. *Lovca* 6.
9. Črtalič, J., Dremel, M., Fležar, U., Hočvar, J., Kubala, J., Majič Skrbinšek, A., Jobin-Molinari, A., Pičulin, A., Pop, M., Potočnik, H., Sindičič, M., Sever, M., Velkavrh, M. 2020: Evrazijski ris – biologija, ogroženost in preselitev s Karpatom v Dinaride. Biotehniška fakulteta Univerze v Ljubljani.
10. Erhatic Širnik, R. 2004: *Lov in lovci skozi čas*. Ljubljana.
11. Etični kodeks slovenskih lovcev. Lovska zveza Slovenije. Ljubljana, 1998. Medmrežje: https://clan.lovska-zveza.si/userfiles/Zakonodaja/pdf/Eticni_kodeks.pdf (5. 6. 2024).
12. Filla, M., Premier, J., Magg, N., Dupke, C., Khorozyan, I., Waltert, M., Bufka, L., Heurich, M. 2017: Habitat selection by Eurasian lynx (*Lynx lynx*) is primarily driven by avoidance of human activity during day and prey availability during night. *Ecol Evol* 7.
13. Fležar, U., Hočvar, J., Sindičič, M., Gomerčič, T., Konec, M., Bartol, M., Boljete, B., Črtalič, J., Blašković, S., Topličanec, I., Jan, M., Kljun, F., Molinari-Jobin, A., Gotar, T., Javornik, J., Prostor, M., Hvala, T., Slijepčević, V., Trajbarič, A., Predalič, M., Potočnik, H., Skrbinšek, T., Vik Stronen, A., Bordjan, D., Molinari, P., Sin, T., Gazzola, A., Pop, M., Kubala, J., Černe, R., Krofel, M. 2024: Surveillance of the reinforcement process of the Dinaric - SE Alpine lynx population in the lynx monitoring year 2022-2023: final report. Medmrežje: https://www.lifelynx.eu/wp-content/uploads/2024/04/LIFE-Lynx-C5-annual-report_FINAL.pdf (20. 4. 2024).
14. Jakopič, M. 2024a: Pomanjšani primer risove prilagoditvene obore, ki je danes dostopna javnosti (osebni vir, 6. 6. 2024). Nomenj.
15. Jakopič, M. 2024b: Osebnostno srečanje z lovci (osebni vir, 5. 6. 2024). Bled.
16. Jonozovič, M. 2005: Monitoring pojavljanja risa v Sloveniji. *Ris v Sloveniji*. 2., dopolnjena izdaja. Biotehniška fakulteta Univerze v Ljubljani.
17. Kaczensky, P., Chapron, G., von Arx, M., Huber, D., Andrén, H., Linnell, J. 2013: Status, management, and distribution of large carnivores - bear, lynx, wolf & wolverine in Europe. Part 1. Europe summaries. A Large Carnivore Initiative for Europe Report prepared for the European Commission. Medmrežje: https://www.europarc.org/wp-content/uploads/2017/02/Kaczensky_et_al_2013_Status_management_and_distribution_of_large_carnivores_in_Europe_1.pdf (13. 4. 2024).
18. Kaczensky, P., Linnell, J., Huber, D., von Arx, M., Henrik, A., Breitenmoser, U., Boitani, L. 2021: Distribution of large carnivores in Europe 2012 - 2016: distribution maps for Brown bear, Eurasian lynx, Grey wolf, and Wolverine. Medmrežje: <https://doi.org/10.5061/dryad.pc866t1p3> (10. 5. 2025).
19. Kos, F. 1928: *Ris (Lynx lynx L.) na ozemlju etnografske Slovenije*. Glasnik muzejskega društva za Slovenijo 10, 1-4.
20. Kos, I. 2005: Opredelitev upravljaljskih izhodišč. *Ris v Sloveniji*. 2., dopolnjena izdaja. Biotehniška fakulteta Univerze v Ljubljani.
21. Kos, I., Potočnik, H., Skrbinšek, T., Skrbinšek, M. A., Jonozovič, M., Krofel, M. 2005: *Ris v Sloveniji*. 2., dopolnjena izdaja. Biotehniška fakulteta Univerze v Ljubljani.
22. Krofel, M. 2008: Flickr. Medmrežje: <https://www.flickr.com/photos/mihakrofel/> (11. 6. 2024).
23. Krofel, M. 2012: Medvrstne interakcije povezane s plenjenjem pri evrazijskem risu (*Lynx lynx*) na območju severnih Dinaridov. Doktorska disertacija. Biotehniška fakulteta Univerze v Ljubljani.
24. Krofel, M., Huber, D., Kos, I. 2011: Diet of Eurasian lynx *Lynx lynx* in northern Dinaric Mountains (Slovenia and Croatia): importance of edible dormouse *Glis glis* as alternative prey. *Acta Theriologica* 56-4.
25. Krofel, M., Jerina, K., Kljun, F., Kos, I., Potočnik, H., Ražen, N., Zor, P., Žagar, A. 2014: Comparing patterns of human harvest and predation by Eurasian lynx *Lynx lynx* on European roe deer *Capreolus capreolus* in a temperate forest. *European Journal of Wildlife Research* 60-1.
26. Krofel, M., Kos, I., Linnell, J. D. C., Odden, J., Teurlings, I. 2008: Human kleptoparasitism on Eurasian lynx (*Lynx lynx*) in Slovenia and Norway. *Varstvo narave* 21-21.
27. Kryštufek, B. 1999: *Osnove varstvene biologije*. Ljubljana.
28. Majič Skrbinšek, A. 2005: Sociološki vidiki upravljanja z risom. *Ris v Sloveniji*. 2., dopolnjena izdaja. Biotehniška fakulteta Univerze v Ljubljani.
29. Majič Skrbinšek, A. 2008: Stališča širše javnosti in lovcev do risa. Opisna analiza rezultatov anketne raziskave. Projekt DinaRis, končno poročilo. Biotehniška fakulteta Univerze v Ljubljani.
30. Majič, A., Rome, T., Reljić, S. 2015: Focus groups report. Action A.2: Attitudes of humans toward bears and bear management. Medmrežje: <https://dinalpbear.eu/wp-content/uploads/2023/11/A2-focus-groups-technical-report.pdf> (10. 4. 2024).
31. Marolt, M. 2023: Ogled filma *Ris* in pogovor s članom projektne skupine LIFE Lynx (osebni vir, 17. 11. 2023). Radovljica.
32. Mavec, M., Majič Skrbinšek, A., Skrbinšek, T. 2020: Odnos slovenske javnosti in interesnih skupin do risa in upravljanja z njim, 2020. Akcija D.4 projekta Reševanje risa v Dinaridih in jugovzhodnih Alpah pred izumrtjem. Medmrežje: <https://www.lifelynx.eu/wp-content/uploads/2020/04/poro%C4%8Dilo-A.7-slovenija.pdf> (8. 4. 2024).
33. Mavec, M., Skrbinšek, T., Majič Skrbinšek, A., Bele, B. 2024: Odnos slovenske javnosti in interesnih skupin do risa in upravljanja z njim, 2024. Akcija D.4 projekta Reševanje risa v Dinaridih in jugovzhodnih Alpah pred izumrtjem. Medmrežje: <https://www.lifelynx.eu/wp-content/uploads/2024/04/Porocilo-D.4-Slovenija-marec-2024.pdf> (3. 5. 2024).
34. Medmrežje 1: <http://dinaricum.si/dinarsko-gorstvo/ris/> (9. 1. 2024).

35. Medmrežje 2: <https://www.lifelynx.eu/kako-je-let-2023-prezivel-risji-podmladek-v-alpah/?lang=sl> (20. 6. 2024).
36. Medmrežje 3: <https://www.lifelynx.eu/o-projektu/?lang=sl> (8. 4. 2024).
37. Medmrežje 4: <https://www.lifelynx.eu/zakljucek-projekta-life-lynx-kako-kaze-risom-v-prihodnje/?lang=sl> (10. 5. 2025).
38. Medmrežje 5: <https://www.varna-pasa.si/> (8. 4. 2024).
39. Molinari-Jobin, A., Kos, I., Marboutin, E., Molinari, P., Wolff, S., Fasel, M., Breitenmoser, C., Fuxjager, C., Huber, T., Koren, I., Schmidt, K., Kusak, J., Valdmann, H., Zimmermann, F., Wolff, M., Breitenmoser, U. 2010: Expansion of lynx in the Alps. Medmrežje: https://www.researchgate.net/publication/288003684_Expansion_of_lynx_in_the_Alps (16. 3. 2024).
40. Odškodnine za škodo, ki jo povzročijo živali zavarovanih vrst. Agencija Republike Slovenije za okolje. Ljubljana, 2024. Medmrežje: <https://kazalci.arso.gov.si/sl/content/odškodnine-za-skodo-ki-jopovzrocijo-zivali-zavarovanih-vrst-7> (11. 6. 2024).
41. Pazhenkova, E., Bartol, M., Boljte, B., Fležar, U., Gazzola, A., Gomerčič, T., Konec, M., Kos, I., Krofel, M., Kubala, J., Paule, L., Pop, M., Potočnik, H., Promberger, B., Rigg, R., Sin, T., Sindičič, M., Slijepčević, V., Vik Stronen, A., Topličanec, I., Skrbineš, T. 2025: Genetic Rescue of the Dinaric Lynx Population: Insights for Conservation From Genetic Monitoring and Individual-Based Modelling. *Evolutionary Applications* 18-1.
42. Pičulin, A., Černe, R., Krofel, M., Fležar, U., Bartol, M., Berce, T. 2020: Regionalni načrt doselitve risa (*Lynx lynx*) za JV Alpe Akcija. A.4. Priprava načrtov za doselitev risov v Dinaride in JV Alpe. Medmrežje: https://www.lifelynx.eu/wp-content/uploads/2017/12/Regionalni-na%C4%8Drt-doselitve-risa-za-JV-Alpe_LIFE-Lynx-1.pdf (7. 5. 2024).
43. Potočnik, H. 2005: Genetske značilnosti in problematika risa v Sloveniji. *Ris v Sloveniji*. 2., dopolnjena izdaja. Biotehniška fakulteta Univerze v Ljubljani.
44. Potočnik, H., Črtalič, J., Kos, I., Skrbineš, T. 2020: Characteristics of spatial use and importance of landscape features for recovering populations of Eurasian lynx (*Lynx lynx*). *Acta Biologica Slovenica* 63-2.
45. Potočnik, H., Črtalič, J., Kos, I., Skrbineš, T. 2022: Kakšne so prostorske možnosti za življenje risa v Sloveniji? *Ris v Sloveniji: uspeh slovenskega lovstva? Gornja Radgona*. Medmrežje: https://www.lovska-zveza.si/wp-content/uploads/2022/04/Zbornik-izvlekov_13.-lovski-dan_Ris_5.4.2022.pdf (10. 5. 2025).
46. Prostor, M., Javornik, J., Fležar, U., Pičulin, A., Stergar, M., Bartol, M., Rot, A., Gotar, T., Trajbarič, A., Hvala, T., Logar, Š., Krofel, M., Hočevar, L., Černe, R. 2024: Involving hunters into lynx monitoring in Slovenia. Book of Abstracts LIFE Lynx International Conference: „Together for lynx“ and annual Eurolynx meeting. Veterinarska fakulteta Univerze v Zagrebu. Medmrežje: <https://www.lifelynx.eu/zbornik-povzetkov-zakljucne-konference-life-lynx-je-dostopen-na-spletu/?lang=sl> (8. 4. 2024).
47. Schmidt, K., Jedrzejewski, W., Okarma, H., Kowalczyk, R. 2009: Spatial interactions between grey wolves and Eurasian lynx in Białowieża Primeval Forest, Poland. *Ecological Research* 24-1.
48. Sever, M. (ur.). 2024: LIFE Lynx – Projektno glasilo 2024. Zavod za gozdove Slovenije, Ljubljana. Medmrežje: https://www.lifelynx.eu/wp-content/uploads/2024/02/LIFE-Lynx_4th-bulletin_2023-SLO WEB.pdf (9. 4. 2024).
49. Sever, M., Fležar, U., Hvala, T., Bele, B., Topličanec, I., Sindičič, M., Molinari, P., Dinu, A., Černe, R. 2024: Diverse communication for lynx conservation. Book of Abstracts LIFE Lynx International Conference: „Together for lynx“ and annual Eurolynx meeting. Veterinarska fakulteta Univerze v Zagrebu. Medmrežje: <https://www.lifelynx.eu/zbornik-povzetkov-zakljucne-konference-life-lynx-je-dostopen-na-spletu/?lang=sl> (8. 4. 2024).
50. Skrbineš, T. 2005: Analiza škod, ki jih je ris povzročil na ovcah 2001–2003. *Ris v Sloveniji*. 2., dopolnjena izdaja. Biotehniška fakulteta Univerze v Ljubljani.
51. Strategija ohranjanja in trajnostnega upravljanja navadnega risa (*Lynx lynx*) v Sloveniji 2016–2026. Vlada Republike Slovenije. Ljubljana, 2016. Medmrežje: http://mop.arhivispletisec.gov.si/fileadmin/mop.gov.si/pageuploads/podrocja/velike_zveri/strate_gija_ris_2016_2026.pdf (16. 1. 2024).
52. Sunquist, M. E., Sunquist, F. C. 1989: Ecological constraints on predation by large felids. *Carnivore Behaviour, Ecology, and Evolution*.
53. Tišler, F. 2023: Odlov evrazijskega risa Florija na Pokljuki. Medmrežje: <https://www.facebook.com/LIFELynx.eu/posts/pfbid02YHu1N6kzJb1yP3pBjffHWffYD9x7jsg3JbckBHef65kWG6cA6BJCLsCGGqKyfL75l> (11. 6. 2024).
54. Tome, D. 2006: Ekologija: organizmi v prostoru in času. Ljubljana.
55. Velkavrh, M., Marinko, U., Majić Skrbineš, A., Topličanec, I., Selanec I. 2024: Working with local communities. Book of Abstracts LIFE Lynx International Conference: „Together for lynx“ and annual Eurolynx meeting. Veterinarska fakulteta Univerze v Zagrebu. Medmrežje: <https://www.lifelynx.eu/zbornik-povzetkov-zakljucne-konference-life-lynx-je-dostopen-na-spletu/?lang=sl> (8. 4. 2024).
56. Wilson, S. (ur.). 2018: LIFE Lynx – Projektno glasilo 2019. Zavod za gozdove Slovenije, Ljubljana. Medmrežje: <https://www.lifelynx.eu/wp-content/uploads/2021/02/LIFE-LYNX-1st-bulletin-2019-SLO WEB.pdf> (12. 4. 2024).